

שלום (מתן) שלום

תשובת החניך למקנטרים בספר חובת התלמידים - השתקה ושתקה

א. השתקה

1. קנטור המתנגדים

במאמרי "מבוא לחובת התלמידים" (אסיף ד, תנ"ך ומחשבה עמ' 171-204) עמדתי על ירידת ערכה של החסידות כפי שבאה לידי ביטוי בדברי האדמו"ר מפיאסצנה. בדבריי התמקדתי מחד גיסא בגורמים חיצוניים כגון קשיי פרנסה וריבוי הצרות והטרדות (למשל מהגויים), ומאידך גיסא בגורמים פנימיים, כגון ירידת מעמד הצדיקים ונטישת צעירי החסידים את הדרך, אשר פגעה אף בהוריהם. מכלול הגורמים גרמו לבעיה קשה עוד יותר והיא שכחת דרך החסידות עבודתה וייחודה. מלבד הקריסה הפנימית של החסידות, היא אף המשיכה ככל הנראה לספוג ברמה מסוימת התקפות מחוץ - מקהילת המתנגדים, כפי שמשתקף בפרק יב (חובת התלמידים עמ' קא):

והיה כי ישאלך מי לאמר: מה תועיל לך חסידותך אם תבטל על ידיה מזמני התורה, ומה תרויח בנפשך המגלה¹ אם בתורה לא תעמל, ואף אל החסידות לא תבוא - כי 'לא עם הארץ חסיד' (אבות ב', ה).

הטענות הן כמובן טענותיהם עתיקות היומין של המתנגדים המייחסים לחסידים זלזול בלימוד התורה ובשקידתה.² גם בהמשך הדברים בתשובת האדמו"ר מוכח שמדובר בטענת מתנגד, מכיוון שהאדמו"ר מנגיד בין מחנה החסידים ובין שאר המחנות (היינו המתנגדים), ומוסיף עדות של רב "בלתי חסיד". כמובן אין בדברים

1. גילוי הנפש הינו יסוד מרכזי בהגותו של האדמו"ר מפיאסצנה, שהוצג בהרחבה בספר הכשרת האברכים. על כך ראה במאמרנו הנ"ל עמ' 184-186.
2. לגבי ראשית המחלוקת ראה: וילנסקי, חסידים ומתנגדים, ח"א (עמ' 38), ושם הערה 13 המפנה לעוד מקורות בספרות הפולמוסית שבהם האשמה זו של ביטול התורה על ידי החסידים חוזרת) שם מבואר שהזלזול בלימוד התורה וביטולה עמד במוקד אחת מן ההאשמות של המתנגדים כלפי החסידים אשר בגללן יצא הקצף. בפן העיוני המכיר ברצונות הטובים של החסידים, ראה בדברי רבי חיים מוולוז'ין בנפש החיים (ד', א), שנכתב כידוע כנגד תפיסת החסידות. עוד בעניין פגיעת החסידות במעמד לימוד התורה ראה: אטקס, יחיד בדורו, עמ' 166-172; הנ"ל, לשם שמים עמ' 404-405.

אלו כדי להצביע על מגמה טוטאלית וקיצונית של התנגדות כבראשית ימי המחלוקת. אדרבה, בתקופה זו שבה חי האדמו"ר, דעכה אש המחלוקת ושני המחנות התאגדו יחדיו כדי להגן על ערכי המסורת כנגד ההשכלה והחילון.³ אך התאגדות זו אין פירושה שתמו היריבות וההתנגדות, אלא שערך עליון משותף גבר ברמה מסוימת על חריפותה של המחלוקת. אמנם מעצם הצורך בהתייחסות מפורטת למקרה כגון זה בספר, ומתשובת האדמו"ר המותאמת לדורו, משמע שעניין זה היה מצוי אף בזמנם, גם אם ברמה מועטה יחסית.

2. הדרכת האדמו"ר לחניך - פריכה והשתקה

לגבי התרסות וטענות אלו, האדמו"ר כותב לחניך שיענה בהתגוננות ועל פי טעותו של השואל, וכך 'ישתיקו' (שם):

ענה נא כטעותו: שכל דברינו הללו אשר דברנו לך עד כה, אף שעה אחת ביום מלמוד התורה לא יחטפו ממך, אך ורק את הקוצים יבערו ממך, את רביעיות השעות הפנויות אשר אתה בטל מהן, ואת מחשבות הבטלות וההבלות אשר בך, יחמסו ממך וימלאוך תחתיהן חכמה קדושה אור וחסידות, ואיך יוכל חי להכחיש את החי. הבט נא וראה האם מחנה החסידים אשר בכל דור ודור עני מלומדי תורה מאשר שאר המחנות בישראל, ואם בדורות אשר לפנינו רק לא פחותים היו בני התורה אשר בין החסידים מאשר בין שאר ישראל לפי מספרם. עתה בדור הזה רואים בעליל כי עוד יגדל המספר בני תורה אשר בחסידים על זולתם.

כלומר בדור הזה היורד רחמנא לצלן, לא נפחת כל כך מספר בני התורה ולא יגדל כל כך מספר המתרחקים מה' ומתורתו מבין הדור הצעיר במחנה החסידים מכפי ערך שאר מחנות ישראל, כמו שזכיתי לשמוע מרב אחד ירא שמים בלתי חסיד, שאמר שבפולין, החסידות עוד מקיימת את התורה ועבודת ה'.

החלק הראשון של התשובה הוא פריכת דברי המתנגד בטענתו על ביטול התורה בצורה נקודתית על פי הצגת המציאות: **למעשה** לימוד התורה של החניך החסידי נשאר על כנו ושווה **בזמן** הלימוד ללימודו של המתנגד. זאת מכיוון שהחסידות אינה תופסת את כל היום, אלא רק את הזמנים הפנויים, ואותם החסידים

3. ראה אטקס, לשם שמים עמ' 12; עמ' 19. אעיר שבמידה מסוימת שיתוף פעולה זה משתקף בהקמתו של ארגון אגודת ישראל (נוסד תרע"ב-1912) לו היו שותפים רבנים ואדמו"רים יחדיו. אמנם גם לארגון זה קמו לאורך השנים מתנגדים משתי המחנות, אך הדברים מלמדים שבאופן כללי הגיעו היחסים ההדדיים לכלל הבנה שכדי לעמוד אל מול רוחות הזמן כדאי וצריך לשלב ולאחד כוחות.

ממלאים בקדושה. על כן החסיד אינו נופל מהמתנגד, כיוון ששווה לו בעצם זמן הלימוד ואף עולה עליו ביציקת תוכן קדוש לזמנו הפנוי. אפשר אף לזהות בתשובה זו ביקורת סמויה שהחניך החסידי מפנה אל עבר המתנגד. כאמור, בדברים אלו החניך מציג למתנגד שהוא שווה ערך לו בלימוד התורה, אלא שבזמנו הפנוי הוא מוסיף את עניין החסידות. האדמו"ר אינו מסתפק בהצגת הטענה בצורה זו, אלא גם מנגיד בין המציאות החיובית לשלילית וכותב: "את הקוצים יבערו ממך, את רביעיות השעות הפנויות אשר אתה בטל מהן", "ואת המחשבות הבטלות וההבלות אשר בך יחמסו ממך וימלאוך תחתיהן חכמה קדושה אור וחסידות". מדברים אלו עולה שבעוד שהחסיד זוכה לעקור את התוכן השלילי מקרבו ולהחליפו בתוכן חיובי, המתנגד, שאינו נוהג כן ואינו מוסיף את עבודת החסידות, מותיר את המציאות השלילית שבו על כנה. מלבד זאת, החלק השני של התשובה מבוסס אף הוא על המציאות, ומסיט את הדיון מהנושא העקרוני אל מבחן התוצאה. האדמו"ר מציג את המציאות שאותה על החניך להציג אל המתנגד, והיא שבפועל מחנה החסידים שווה לכל שאר מחנות ישראל בלומדי התורה שבו, ואדרבה בדורו אף גדל מספר בני התורה במחנה החסידים לעומת שאר המחנות. החסידות הצליחה 'לשמר' במובן מסוים את החינוך הנבדל ואת השוני בין היהודים ובין הגויים והמשכילים מסביב, לעומת מחנה המתנגדים שבו נשרו הרבה יותר צעירים מדרך היהדות.⁴ מהעדות שהביא האדמו"ר מהרב הירא שמים הבלתי חסיד (היינו מתנגד), נראה שהסיבה להצלחה זו של החסידות נעוצה בדברים שנרמזו בחלק הראשון של התשובה. הסיבה שהחסידות הצליחה לשמר את יציבות הקהילה, יותר ממחנה המתנגדים, נעוצה בעובדה ש"החסידות" עוד מקיימת את "התורה ועבודת ה'", כלומר: החסידות, באמצעות דרכה ובאמצעות התוכן שיוצקת לחייו של האדם, היא זו שבסופו של דבר מקיימת את התורה עצמה, ובנוסף את **עבודת ה'** המושתתת עליה. מכיוון שאצל המתנגדים (על פי תפיסת האדמו"ר) חסרה עבודה פנימית זו, ובשונה מן החסידים הזמנים הפנויים אצלם אינם מנוצלים כראוי, על כן הם יותר חשופים ופגיעים לרוחות הזמן.

3. האדמו"ר מדריך לתשובה חלקית

אך למען האמת התשובה שמציג האדמו"ר אינה התשובה המלאה, שכן מטרת החסידות, בפרט כפי שמשתקף בספר זה, היא למלא את כל ישותו של החסיד

4. המשכילים בחלקם היו במקור מחניכי בתי המדרשות המתנגדים (ראה לדוגמה: אטקס, לשם שמים, עמ' 12).

בדבקות והתלהבות דתית.⁵ בעקבות זאת אף אופיו של לימוד התורה משתנה ומתעצב בהתאם למגמת הדבקות, כפי שאכן מבואר בהמשך הפרק.⁶ אם כן, מדוע לא מדריך האדמו"ר שיענה החניך אל המתנגד שאף בשעות הלימוד הינו עולה עליו, שכן הוא גם מתייחד במחשבות קדושות ובדבקות בקונו?
אפשר לענות על השאלה בשני אופנים. ראשית, האדמו"ר מכוון את החניך: "ענה נא כטעותו" של המתנגד - בבחינת "ענה כסיל כאולתו" (משלי כ"ו, ה). כלומר יש להראות לו שהינו טועה במה שחושב עליו שאינו לומד תורה כראוי, והרי בפועל הוא לומד במידה השווה לטוען כנגדו, "ואיך יוכל חי להכחיש את החי". ובנוגע למיקומה של העבודה החסידית, הוא מבאר רק שהחסידות באה לידי ביטוי בדבר צדדי, כתוספת ללימוד התורה בזמנים הפנויים, ולכן אין למתנגד סיבה לבוא בטרונאי כלפי החניך. כנראה יש להסתפק בזה, כי תשובה המדברת על דבקות והתלהבות דתית, נכונה ככל שתהיה, לא תתקבל על לב המתנגד.
אך בנוסף, וזו נראית לי הסיבה העיקרית, האדמו"ר לא רצה כלל שהחניך יגלה למתנגד את עיקר העניין, שהחסידות כוללת ומקיפה כל, שכן זו בדיוק נקודת המחלוקת של המתנגדים על החסידים. כך מבואר בספר נפש החיים לרבי חיים מוולוז'ין (שער ד', א-ג) בעניין המושג לימוד תורה לשמה, שאליבא דהחסידות

5. אסכם בקצרה את המקומות המרכזיים בהם הנושא הוזכר בספר זה: ראה בפרק ההקדמה 'שיח עם המלמדים ואבות הבנים' (עמ' כ-כג) שם האדמו"ר מבאר את נחיצות הצורך בחינוך הילד באמצעות התלהבות ודרכי החסידות. ובתחילת הפרק הראשון, קריאה אל התלמיד (עמ' כח), כאשר האדמו"ר מציין את מטרת הספר כותב על הדבקות: "זאת רוצים אנו לעשות ממך. חן השכינה על פניך יאיר, מחד, לבך וכל אברך לתורה ועבודת ה' יפתחו, לבך ונפשך בקרבת אלוקים אשר על ירך ירגישו..."; לאחר מכן בפרק ח' (עמ' סו) מדבר האדמו"ר על עניין קרבת ה', וגילוי הנפש; כמו כן בפרק ט' (עמ' עב) לעורר את הנפש לגלותה ולקשרה בה' קודם לימוד התורה. לאחר מכן (עמ' עג-עו) לעורר את נפשו בתפילה. בפרק י' (עמ' פד-פה) מדבר על כך שהאדם צריך לעורר את אהבתו לה' בתשוקה וגעגועים אליו יתברך, לפחות בזמנים קבועים; בפרק י"ב מדבר על "דבר החסידות וההתקשרות בתורה על ידה", עיקר העבודה לעורר נפשו ולהגבירה על גופו, ובכך ישוב אל עצמותו (עמ' צט); צריך לדעת איך ללמוד תורה, שצריך ראשית לגלות את נפשך הטמונה בכך ובה להיכנס (עמ' קא); כאשר מסתגלים בדרכי החסידות הנפש תתעורר ותתגלה (עמ' קג). כאמור כל נושא גילוי הנפש בא לאחר מכן בהרחבה ובשיטתיות בספר הכשרת האברכים.

6. בנושא זה הרחבתי במאמרי בספר 'והאר עינינו' עמ' 105-135.

הגדרתו היא "בדביקות גדול בלי הפסק"⁷, ולפי ר' חיים זו מוטיבציה מוטעית ללימוד משני טעמים:

(א) הטעם הראשון הוא תכליתי – תפיסת מושג ה"לשמה" בצורה זו משליכה על אופי הלימוד ועל ייתור הצורך בעמל התורה ובאריכות זמן לימודה. תפיסה זו גורמת לאדם להימנע מעסק התורה שבכתב ושבעל פה, היינו בגפ"ת ובהלכות, ולעסוק דווקא בספרי מוסר ויראה שאמנם הם ספרי חיזוק ומעוררים יראה, אך אינם נכללים לתפיסתו בעסק התורה. זאת מפני שהוא תופס שהמטרה של לימוד התורה היא להגיע לדבקות, והתורה היא רק אמצעי לזה, ממילא מה שיוביל את האדם לדבקות יתרה הוא עדיף.⁸ יתרה מזאת, החסידים גם סוברים שלימוד בלא דבקות אינו שווה כלום ואין בו תועלת. על כן תפיסה זו גורמת לאדם שרק אם יוכל ללמוד בדבקות יתחיל ללמוד, ואם לא יוכל – לא ילמד.⁹

(ב) הטעם השני הוא בעצם ההגדרה של מושג ה"לשמה" – מפני שזו כלל אינה ההגדרה הנכונה למושג לימוד תורה לשמה, שכן הרא"ש בפירושו למסכת נדרים (סב, א) הבחין להבנתו של ר' חיים בין כוונת העסק בתורה לכוונת המצוות: בשונה מן המצוות שצריכות להיות לשם פועלן דהיינו בדביקות עם ה', התורה צריכה להיות לשמה של התורה דייקא, היינו ללמוד כדי להבין ולהוסיף לקח ופלפול. אם כן, אילו החניך היה עונה את התשובה המתבקשת, היה נאלץ להיגרר למחלוקת גדולה יותר בין השיטות. בנוסף, בעוד שאינו בקי דיו בדיון ובתשתית

7. ויעוין לדוגמה בדברי רבי אלימלך מליז'נסק (זקנו של האדמו"ר מפיאסצנה): "שצריך האדם ללמוד עם אש התלהבות וחשק לשמו יתברך" (נעם אלימלך, שמיני). בעניין כוונת הדבקות בלימוד התורה ראה בדברי הבעש"ט בכתר שם טוב (קה"ת), קעד המבחין בין לימוד לשם ידיעה בלבד, שבו אינו זוכה לכלום, ובין לימוד כדי להידבק בה' ולהיות מרכבה אליו, ואז יזכה לזה.

8. על מגמתו של ר' חיים מוולוז'ין בצמצום לימוד ספרי המוסר, ראה תוספת מעשה רב שאלתות, עו: "טוב ללמוד מדרש, וגם עין יעקב, אבל ספרי מוסר אחרים שאחריהם מבטלין הם מהלימוד"; עוד על כך ראה אטקס, ר' ישראל סלנטר, עמ' 63; 66; 74; 130. על שיטת האדמו"ר מפיאסצנה ראה במאמרי ב'והאר עינינו'.

9. "ותחלה אשים דברתי בענין עסק התורה לשמה, מהו ענין לשמה. כי גם זה פרי חטאת לכמה המונעים עצמן מעסק התורה הקדושה, בחשבם כי ענין לשמה פרושו בדבקות גדול בלי הפסק. וגם רעה חולה יותר מזה, שסוברים בדעתם שעסק התורה בלא דביקות אין כלום, וללא שום תועלת חס ושלו. לזאת כשוראין עצמן שאין לבם הולך לזאת המדרגה, שיהא למודם בדבקות תמידי, לא יתחילו כלל ללמד, ועל כן תפוג תורה חס ושלום" (נפש החיים ד', א).

של המחלוקת היה מתחיל להסתפק באמתות דרכו, וכך היה החניך נחלש וזונח אפילו במעט את דרך החסידות. ועוד, שהרי החניך בעצמו עוד לא עמד על טיב החסידות ועל מעלת ההתלהבות, כמבואר בדברי האדמו"ר בפרק הבא (י"ג, עמ' ק-קא):

ואם תשאל מה זאת חסידות, ובמה גדול כח החסיד העובד את ה', על עובד ה' שאינו חסיד. דע לך שאי אפשר לבאר לך עוד את הדבר... אי אפשר לבאר בשכל לבד לא עבודתה ולא ראיתה, איך חסיד אמיתי מתפלל, מתלהב ומקשר את נפשו בקדושה עלאה, ואיך מסתכל הוא בתורה ומצוות את ההדור נאה זיו העולם וכי ניצוץ שכנית עזו גם על כל העולם כלו פרוש... כל זה עוד ממך והלאה בחור ישראל לעת עתה, רב וגדול יותר מערכך לדעת אף לחפץ ענינים כאלה, אבל לקצה החסידות כבר באת ובקצה המטה מיערת דבש כבר טעמת.¹⁰

אם אכן החניך עצמו עדיין אינו מודע למעלת החסידות והגדרתה, כיצד זה יסבירה לאחרים? על כן העדיף האדמו"ר שהחניך יטען טענה שתפרוך את הקושיה מעיקרא, אף שהיא חלקית בלבד ואינה משקפת את התמונה במלואה.¹¹

10. גם במאמר "שיח עם המלמדים ואבות הבנים" (עמ' כ-כב) שבראש הספר, כאשר האדמו"ר מתווה את דרך העבודה והחינוך הנצרכת לדורו, אשר לאחר מכן באה לידי ביטוי בתוכן הספר, הוא כותב שהחינוך החדש הנצרך לנערים הוא אמנם בדרך החסידות האמתית, אך קשה שיתלהבו באמת, ועל כל פנים בעקבות כך **נוגעים בה קצת**. הוא מבאר שמלכתחילה עבודת ההתלהבות מתאימה דווקא לגיל הבגרות, כי בגיל צעיר קשה שיתלהב התלהבות חסידית אמיתית. על כל פנים מכיוון שבזמנו ההתלהבות התחילה להתגלות כבר בגיל צעיר, אזי אם לא ינתבו אותה לקדושה מן ההכרח שתצא לשטויות עולם הזה. על כן צריך לחנך את הנער "בדרכי החסידות האמתית עוד מקטנותו... והדרך שצריך הנוער של דורנו היא דרך החסידות האמתית הלבבית והנפשית, ואף אם אין זאת עוד התלהבות החסידות האמתית, **מכל מקום בקצה המטה נוגע ומתקשר הוא**, וככל אשר יגדל ויעבוד, יעלה ויזכה להיות חסיד אמיתי".

11. בהבחנה זו לגבי רמת הידיעה וההזדהות של החניך עם החסידות, יש גם כדי להטעים על ההבדל שבין דברי הטוען-המתנגד "מה תועיל לך חסידותך", לתשובה ששם האדמו"ר בפי החניך: "שכל דברינו הללו **שדיברנו לך עד כה**, אף שעה אחת...". עוד יש בה כדי לחדד מדוע האדמו"ר אומר לחניך לטעון שהחסידות היא דבר צדדי, בעוד שכאמור למעשה היא מקיפה את כל ישותו ובאה לידי ביטוי גם בלימוד התורה עצמו. בעוד הטוען שואל על החסידות, האדמו"ר אינו משיב במפורש עליה, אלא מתייחס ל"כל דברינו הללו אשר דברנו לך עד כה" בספר זה. שכן גם אם החסידות האמתית עצמה כאמור אינה דבר צדדי, הרי החניך עדיין אינו מצוי בחסידות, והגיע רק "לקצה החסידות". במצב זה שייך לטעון שמציאות זו עדיין מוגדרת רק כדבר צדדי, ולא ממלאת את כל ישותו.

ב. שתיקה

1. קנטור המסיתים בפירוש והצבועים

גם בפרק ז' אנו מוצאים הדרכה של האדמו"ר שכנראה נעוצה באותה סיבה של הרחקת החניך מדיון שהוא עצמו אינו מבין בו בבירור, אם כי שם דרך ההתמודדות היא אחרת. שם מתאר האדמו"ר מציאות של "מסיתים... בפרוש" שמהם יש **להתרחק**, אך גם מציאות של "צבועים" אשר באים ב"פנים תמימות" כביכול, כדי לפתות את החניך לעזוב את לימודו ולהתחיל למצוא לו מקורות פרנסה. אם כן למעשה מטרתם דומה למטרת המסיתים בפירוש (עמ' סא):¹²

זהו העיקר אשר צריכים להזהירך ביותר, ידענו גם ידענו שנגד המסיתים אשר בפרוש יאמרו להדיחך חס ושלום מדרך ה' אל שאול תחתית מקום חשך הסטרא אחרא, רחמנא לצלן, גם מעצמך תדע להזהר, דבריהם יהיו לך כאש צרבת וכמטחוי הקשת מהם ומכל סיעתם תרחק.

ורק מן הצבועים צריכים להזהירך ביותר. בפנים תמימות יבואו אליך לאמר: גם אנו את אלקי אבותינו יראים וכמוך כמונו עובדים, רק גם זה הוא רצון ה', עתה, בעת הזאת צריכים לפשר מעט, תורה כבר למדת, למד עתה מלאכה או מסחר, ועוד יעזו לשמש בדברי קדושו לאמר: גם המשנה אומרת: 'טוב תורה עם דרך ארץ' (אבות ב, ב). ואף בעניני עבודה יפתוך לפשר ויאמרו: העתים נשתנו ובעת הזאת אין צריכים להזהר ולדקדק.

כנגד המסיתים בפירוש, האדמו"ר טוען שהחניך יידע גם בעצמו להיזהר מהם – "גם מעצמך תדע להזהר, דבריהם יהיו לך כאש צרבת וכמטחוי הקשת מהם ומכל

12. ויעוין בדברי רבי נתן מנעמירוב שם מספר שגם בדורו היה כן רק שניסו להפילם ממש ובלי צביעות, וביאר שהטעם שעושין כן הוא משום **קנאה** שהם כבר אינם כך (שיחות הר"ן קיט): "אבל ידעתי שיש בני אדם שכשהם נופלים חס ושלום מעבודת ה'... הם שונאים ומתגרים במי שעוסק בעבודת ה', ורוצים להפילו חס ושלום, ומחלישים את דעתו מאד, ומבזים אותו בכמה לשונות. וגם אומרים לו שגם הוא יפול כמו שנפל הוא רחמנא לצלן. כמו שראיתי כמה מהחסידים של עכשו שלפני כמה שנים התחילו קצת בעבודת ה' ואחר כך נפלו למה שנפלו כל אחד לפי נפילתו רחמנא לצלן. ואחר כך כשראו בני הנעורים הרכים בשנים כשנתעוררו בעבודת ה' והתחילו להתפלל בהתלהבות בלב שלם ולהתמיד בלמודו וכו'... וכשרואים אלו החסידים הנפולים אותם, הם שוחקים מאד מהם ומבזים אותם ומחלישים את דעתם מאד ואומרים להם שאין ממש בעבודתם וכו'. כל זה מחמת קנאה, מחמת שהם נפלו, הם רוצים חס ושלום שגם השאר יהיו כמותם רחמנא לצלן".

סיעתם תרחק"¹³. אך לגבי הצבועים אין המציאות כן ו"צריכים להזהירך ביותר", דווקא מפני שהם באים "בפנים תמימות", וכביכול טוענים טענות שאינן חורגות מגבולות המסורת. אדרבה, טענותיהם כביכול מצויות בתחומה, והם אף מציינים מקור תורני לדבריהם.

2. האדמו"ר מדריך לשתקה ותשובה פנימית

האדמו"ר מדריך את החניך לשתוק ולא להשיב כנגדם, בבחינת "אל תען כסיל כאולתו" (משלי כ"ו, ד). אך כדי שדבריהם לא יחלחלו ללבו, ישיב לעצמו תשובות כנגד דבריהם ויחזק עצמו בהן (עמ' סא-סה):

ואתה לא תריב ולא תתקוטט עמהם, רק בלבך השב אמריך להם, אם כדבריכם כן הוא שהעתים נשתנו הלא רק לרעה נשתנו, מלפנים גם הסוחר גם הבעל מלאכה עבד את ה'. ועתה רבם ככלם מבני הנער כאשר אך יצוא יצאו מן הישיבה לסחר ולעבד מלאכה, אל שאול תחתית ירדו. האם תרצו לרצוח גם אותי, לשרוף את נשמתי הטהורה באש של הגיהנום הזה ולהשליך את גופי, אפרוח יונה זכה, ביורה של צואה רותחת זו. לא אשמע לכם, בשם אפן לא אבה לכם, אוחז אני בספר התורה אשר אלקי בה נמצא, ובשתי זרועתי חובק אני בה את הכביכול, וכל עוד נשמת בי, ממנה לא אפרש.

ואם לדבריהם שאומרים שצריך אני לדאוג לתכלית פרנסה לכשאגדל, מה יצפצפו ומה יהגו האנשים הללו, האם טח מראות עינים ומהשכל לבותם. האם לא יראו

13. את ההתרחקות הטוטאלית מן המסיתים בפירוש אפשר להאיר על רקע דרשת האדמו"ר (דרך המלך, דרשת שבת-תשובה (ב), עמ' תרב-תרכז), שנאמרה בפני כל הציבור ואף הפחותים שבו (עמ' תרו), ובה קבל האדמו"ר על חילולי השבת (עמ' תרטו-תריז), אך בנוסף קבל על מעשי נבלה בענייני טהרת המשפחה, והתפלא מדוע מכיריהם של החוטאים אינם פורשים מהם, ואדרבה מתנהגים אליהם בכבוד ומתחברים איתם (עמ' תריז). האדמו"ר כותב שלגבי אנשים מסוימים (גנבים, רוצחים ועוד) גדרה אותם התורה בעונשים שונים. הוא מביא שלעונשים ישנו טעם רוחני של הכשרת היהודי וטהרתו מהעברה, אך בנוסף ישנו טעם טקטי-סוציאלי, למען האחרים יראו וייראו. זאת משום שכאשר אדם חוטא, החטא מתפשט גם על אחרים שאט אט מחקים את החוטא. אמנם בעת זו אין בכוחנו להטיל עונש על החוטא, אך יש בידנו לנקוט סנקציה "חרפה" והיא הרחקתו ובידולו מן החברה. האדמו"ר טוען שבאמצעי זה היה פוחת משמעותית מספר בעלי העברה. התרחקות זו צריכה להיות מלווה ביחס בוז כלפי החוטא, וכך נוטעים יחס זה גם בלבבות הילדים הצעירים, אשר בעקבות כך כשיגיעו לגיל הבגרות לא יעזו לעבור עבירות בקלות רבה (עמ' תריח). מי שאינו נוהג כך כלפי החוטא במידה מסוימת נחשב כמסייע בידי עוברי עבירה (עמ' תריט).

שכמו עתה בעת הדחוקה, כמו מקדם בעת הטובה שהפרנסה היתה נוחה יותר, כולם שוים, הרבה מבעלי המלאכה רעבים,¹⁴ ולהפך הרבה מבעלי התורה עשירים... את אשר יחפוץ ה' יעני ואת אשר ייטב בעיניו יעשיר."

3. הצורך בתשובה פנימית – בירור עצמי

כאן מדריך האדמו"ר את החניך שאמנם לא יענה לטוען ויברח מהדיון, אך עם זאת ישיב לעצמו תשובה פנימית. מדוע הוא נצרך לזה? כנגד המסיתים בפירוש לא ראה האדמו"ר צורך להשיב תשובות, אלא הסתפק בידיעת החניך להיזהר ויתרחק מהם; אם כן, מדוע בנוגע הצבועים הוא לא הסתפק בזיהוי הצבוע וכוונתו הפסולה, כך שממילא יהיה די בהתרחקותו של החניך ממנו? נראה כפי שכתבנו לעיל, שהרי החניך בעצמו עוד לא עמד על טיב החסידות, והתשובה לעניין הקשיים בפרנסה אינה מבוררת דיה לכל אחד ואחד. ועובדה מציאותית היא שרבים בעקבות זאת פורשים מן הדרך כדי לעבוד ולהתפרנס. במצב כזה, אם חלילה החניך יימשך אחד הדיון והוויכוח, הספקות עשויים לחלחל ללבו ולכרסם בו, ואף להפילו חלילה. דוגמה לזה אפשר לראות בדברי האדמו"ר הבאים (אש קודש פנחס ת"ש):

והנה כפי שרואים היצר הרע פועל את פעולתו זו לכשול את ברכי ישראל, בחקירותיו שנותן במוחו הוא, ולא עתה בעת הצרות הגדולות לבד (= מלחמת העולם השנייה, ש(מ)"ש), רק גם מקודם (= לפני שנת ת"ש) ראינו שבאם נכשל אחד מן הבחורים בני תורה ועוזב את חבריו עם תורתם, ונעשה בעל מלאכה או סוחר וגם יצא חוץ לשיטה רחמנא ליצלן, הסבה הייתה שנפגמה אמונתו והתחיל לחקור ולחשוב מה יהיה תכליתו מאין יקח פרנסה וכדומה.

ג. הסיבות לשוני בין ההדרכות

כאמור, מסתבר שגם כאן הטעם של השתיקה הוא כדי שהחניך לא יימשך לדיון בנושא שאינו ברור לו, כך שהטוענים נגדו ימשיכו לפתות אותו ולהחליש אותו. אמנם בעניין השוני בין הטקטיקות השונות – לענות למתנגד באופן חלקי וכך להשתיקו, ואילו כנגד הצבוע לשתוק – נראה שאפשר להציע לו שתי סיבות: הראשונה נובעת מזהותו של המקנטר, ואילו השנייה נובעת מאופי טענתו וקנטורו.

14. ראה באש קודש (פנחס ת"ש) מה שכתב בעניין הבחורים שמתחילים לחקור מאין ימצאו פרנסה, וטען לביטול חקירה זו על פי ציטוט מן המשנה: "הגם שרואין ש'אין עניות מן האומנות, ולא עשירות מן האומנות' (קידושין ד', יד)".

יש לשים לב שבועד שבפרק ז' הטוען והמקנטר הוא "מסית בפירוש", או לכל הפחות "צבוע" אשר בא ב"פנים תמימות" אשר מטרתו למעשה היא גם כן להדיחו מעבודתו, בפרק י"ב בעל הטענה הינו עובד ה' אף הוא, אלא שהוא מזרם אחר ואינו מן החסידים, ולפיכך אין לזלזל בו.

עוד יש להבחין בין סגנונות הטענות. בפרק י"ב המתנגד טוען על עניין לימוד התורה של החניך שאינו מספיק מבחינה כמותית, ובטענה זו אפשר שהוא בעל כוונה טובה, אלא שיש מחלוקת עמו על הדרכים וההשקפות, ולכן אין צורך לברוח ממנו. בפרק ז', לעומת זאת, הכוונה היא להסית והינה שלילית. עוד יש לשים לב שהטענה בפרק ז' קשה הרבה יותר להתמודדות, שכן אחד מהגורמים המרכזיים לעזיבת דרכי החסידות בפרט והיהדות בכלל אכן היה קושי הפרנסה. לכן הדברים עשויים ליפול על אוזניים כרויות ולגרום להתפתות אחריהם חלילה. זאת בשונה מטענת המתנגד שעוסקת בעניין לימוד התורה ומאופיינת כחלק מוויכוח אידיאולוגי.¹⁵

ד. המרה והדמיה¹⁶

1. תשובת החניך למחשבות הזרות

על גבי זה נראה להוסיף נקודה המשיקה לעניין ההשבה כנגד המקטרגים. בעניין מחשבות זרות, האדמו"ר מציע לחניך הנתקל במחשבות אלו שלא להתמקד בהן או במלחמה נגדן, שכן האדמו"ר אינו רואה תועלת בהתמודדות ישירה.¹⁷ על כן

15. על פי דברים אלו אפשר להטעים את משמעות שני הפסוקים שציינו שמגדירים את דרכי התמודדות השונות. בנוגע התגובה למתנגד על רקע לימוד התורה, הובא הפסוק "ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו" (משלי כ"ו, ה), היינו אכן ישיב לו על פי טעותו, זאת כדי שלא יהיה חכם בעיניו ויאמר שלומד יותר תורה ממנו. לעומת זאת בנוגע לתגובה המומלצת לצבוע שחפץ להוציא למסחר וכך להפילו מתאים הפסוק "אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה" (משלי כ"ו, ד), היינו שהחניך לא ישיב לו כלל, כדי שלא יקרה חלילה שמתוך הדיון יתפתה אחריו וייצא למסחר ובזה ישווה לכסיל.

16. עוד על שימושו של האדמו"ר מפיאסצנה בדמיון, ראה במאמר "תרגילי דמיון מודרך אצל האדמו"ר מפיאסצנה והרב מנחם אקשטיין" בקובץ זה.

17. ראה במה שכתבנו במאמר הנ"ל באסיף (עמ' 201-202) שהאדמו"ר בכמה מקומות כותב שאין תועלת רבה במלחמה הישירה (ציווים ואזהרות). יתר על כן, דבר זה גורם שמוחו לא יהיה טהור והוא יתפתל במחשבות של לחשוב או לא לחשוב (פרק י"ג). בנוסף, בנוגע לכעס לימד האדמו"ר (פרק ט') שברגע שכועס נחשב משוגע לעניין זה והכעס שולט בו, ולכן לא יעזור שכל בריא למונעו מזה, על כן יסיח דעתו על ידי דברי תורה. נראה שאפשר

הוא מציע לחניך להסיט את מחשבתו ולמלא אותה בתוכן אחר של מחשבה טובה או אפילו של עסק המסחר (פרק י"ג, עמ' קיז; צוויים ואזהרות, עמ' קלב) וכך ידחה את המחשבות הרעות בדרך של ממילא ולא בצורה ישירה.¹⁸ במקרה שבו בכל זאת קשה לאדם לכוון דעתו, ואף בעת תפילתו קשה לו להתחזק ולהתגבר על הבלבולים, מציע האדמו"ר פתרון נוסף ששוב אינו מתמקד במחשבות או במלחמה בהם, אלא בהסטת המחשבה. כדרך הראויה להתמודדות, האדמו"ר מציע לחניך לדמיין את המחשבות הזרות בצורה מטפורית כחיות רעות המבקשות לטורפו, ואילו הוא בורח מהם ומתחנן על נפשו לה' שיושיעו מפניהן (צוויים ואזהרות, עמ' קלב-קלג).¹⁹

המחשבות הזרות, בדיוק כמו המתנגד, המסית והצבוע שהוזכרו לעיל, ממלאות את הפונקציה של המקטרגים על החניך. האדמו"ר, כדרכו, אינו ממליץ להתמודד באופן ישיר עם המקטרג, אלא בדרך עקיפה בלבד. בין בעצה הראשונה שהציע להתמודד על ידי הסטת המחשבה והמרתה במחשבה טובה, ובין בעצה השנייה

ללמוד מכאן שבזמן שמחשבה זרה מבלבלת את האדם קשה להשליט את שכלו באותו רגע, ועל כן העצה היעוצה היא שיסיט מחשבתו. ביארנו שהחרדה המתבטאת בבריחה מודעת וישירה גורמת לתוצאה הפוכה של התגברות החשק וההרהורים. יתר על כן, המחשבה שאין לחשוב על המחשבה היא עצמה גורמת לחשוב על הדבר באופן מסוים. 18. וראה בקונטרס בני מחשבה טובה, עמ' 12: "ולתכלית זו קראת את חברתנו 'בני מחשבה טובה' - כשמה כן היא, לחזק ולגלות מחשבה טובה בנו, לשכללה ולהרחיבה...". בזה נרמזת ומתבטאת דרך העבודה של האדמו"ר, כאמור.

19. בעניין זה ראה בדברינו במאמר הנ"ל באסיף, עמ' 200-204. אסכם בקצרה את אשר כתבתי שם וראה שם באריכות: על ידי ההדמיה האדם יוצר לעצמו התניה ובכך יינצל מן המחשבות הללו. היינו שהמחשבות תקבלנה קונטציה שלילית, וכך האדם יחוש כי מדובר במחשבות מזיקות ויימנע מהן באופן תת מודע. בנוסף הסברנו שהאדמו"ר מציע להשתמש בדמיון ולא במלחמה ישירה במחשבות, משום שמלחמה ישירה אינה מועילה הרבה (ע"פ מה שכתב בחובת התלמידים י"ג) וכן גורמת לאדם לחשוב על המחשבות על דרך השלילה. במקום אחר (הכשרת האברכים, עמ' קכד) האדמו"ר מדבר על הצורך בהימנעות מהחשיבה אודות המחשבה, ובמחשבה רק על החיה הרעה שבה הגורמת לאדם לחולי. עוד ביארנו ביתר עומק שהחיות הרעות שליחי הסטרא אחרא הם עצמם המתלבשים בדמות המחשבות הזרות. לאדם ישנה נטייה לזהות את כל מחשבותיו כ'אני', וכשחושב מחשבות רעות משליך זאת על דימוי האני שלו ותופסו כשלילי. כשהאדם מדמיין את המחשבות כחיות טורפות הוא מודע להיותן חיצוניות לו ולנשמתו ותוקפות אותו, וכך גם יקל עליו להילחם בהם. יתרה מזאת, בעצם הדמיון בצורה זו מובהר לאדם שהוא נמצא במצב מלחמה.

שהציע להתמודד על ידי ההדמיה של המחשבות כחיות טורפות, מסיט האדמו"ר את הדיון משדה הקרב עצמו ומרחיק את החניך מהצורך בהתמודדות ישירה.

2. שתיקה והסטה

כעת נותר לברר לאיזה מודל התמודדות שהצענו לעיל יש לדמות את דרך ההתמודדות אל מול המחשבות הזרות. נראה שדווקא דרך השתיקה והתשובה הפנימית היא המתאימה יותר לענייננו מאשר דרך ההשתקה. בדרך ההשתקה החניך מפקיע את השאלה, וכפי שזיהינו לעיל מתייחס בכבוד למקטרג מעצם מהותו וכוונתו. לעומת זאת בדרך השתיקה החניך מנסה להתחמק מהדיון, אלא שכדי להתמודד מולו באמת וכדי שהארס לא יחלחל לתוכו עליו להשיב לעצמו תשובה פנימית. כפי שזיהינו, במצב זה הזלזול במקטרג נובע מעצם מהותו וכוונתו. כך לגבי המחשבות שוודאי מטרתן אינה אלא להפיל את האדם ולבלבלו, יש **לשתוק** כנגדן **ולהסיט** את הדיון מהן. אך דווקא משום שהן פנימיות באדם, ואינן אויב שממוקם חיצונית ואפשר להתחמק ממנו בפועל, למעשה הן אינן נותנות לו מנוח; הלכך יש להחליפן ולהמירן, לפי העצה הראשונה במחשבות אחרות (טובות, או סתמיות אך הכרחיות של עסק המסחר ועל כן עדיפות), ולפי העצה השנייה יש להמירן בהתמודדות הדמיונית, וכך להקל את המלחמה הפנימית. דרך זו ממלאת את הפונקציה של **התשובה הפנימית**, שנועדה לחיזוק עצמי מפני היתכנות חלחול הספקות אל עמקי לבו של החניך.

מחשבות אלו הן פנימיות באדם, אך אינן פנימיות לאדם. המחשבות הזרות אינן אלא יצר הרע החיצוני לאדם, ואינן חלק ממהותו העצמית. האדם נוטה לזהות את המחשבות הזרות כחלק מה'אני' שלו.²⁰ בעצה הראשונה האדם רואה שאין לו צורך להתמודד עם המחשבות הזרות בצורה ישירה כיוון שאינן חלק ממהותו הפנימית. הלכך כאשר האדם מחליפן במחשבות אחרות טובות או הכרחיות, ומצליח להתמלא מהן כך שמשכחות ממנו המחשבות הזרות, הוא מבין שהן אינן שייכות באמת לעצמותו ומהותו. לפי העצה השנייה, דרך ההתמודדות מול המחשבות הזרות באמצעות דימוין לחיות טורפות מסייעת בידו להבין שאין הן

20. על שיצר הרע נדמה לאדם כעצמי לו, אך למעשה אינו עצמי, כתב גם רבי חיים מוולוז'ין בנפש החיים (א', ו הג"ה ד"ה והענין): "כי קודם החטא... היה אדם ישר לגמרי כלול רק מסדרי כוחות הקדושה לבד... וכחות הרע היו עומדים לצד, וענין בפני עצמם, חוץ ממנו... לא כמו שהוא עתה, שהיצר המפתה את האדם הוא **בתוך** האדם עצמו, ומתדמה להאדם שהוא עצמו הוא הרוצה ונמשך לעשות העוון, לא שאחר חוץ ממנו מפתהו". וביאר הרב דסלר (מכתב מאליהו ב', עמ' 138): "שעכשיו, במצב שלאחר החטא נשמעים לנו דברי היצר הרע בגוף ראשון: 'אני רוצה', 'אני מתאוה'".

אלא כחיה רעה התוקפת אותו באופן חיצוני למהותו.²¹ נקיטת שיטת התמודדות זו, היא עצמה משמשת התמודדות פנימית עם המחשבות הזרות, ותשובה עצית.

סיכום וחימה

לסיכום: ראינו שני סוגי מצבים של גורם חיצוני המקנטר את החניך החסידי, שבהם עוסק האדמו"ר. ראינו שתי דרכי התמודדות שונות, שאותן הגדרנו: השתקה ושתיקה. ביארנו ששתיהן נובעות מאותה נקודה, ולמעשה בשתיהן החניך אינו נכנס לוויכוח ולדיון בלב טענת המתנגד. מאידך, הבחנו בשוני בין דרכי ההתמודדות, הנובע משונות המצב, והתמקדנו בזהות המקטרג ובאופי טענתו. על פי מודלים אלו הצענו להסביר גם את דרך ההתמודדות שהאדמו"ר מציע אל מול המחשבות הזרות. ביארנו שאף אליהן מתייחס האדמו"ר כגורם חיצוני, וכשהחניך נהיה מודע לזה באמצעות הסטת המחשבה מהן, ממילא הוא מנטרל את כוח השפעתן.

מן הדיון וניתוח הדברים עולה נקודה מעניינת. האדמו"ר אינו נכנס לדיון העיוני, אשר כלל אינו מעניינו במסגרת ספרו זה. האדמו"ר מתמקד אך ורק בתשובה שאמורה לענות על צרכי החניך שאותו מתקיפים באותה נקודת זמן ובהתאם לרמתו ויכולותיו. כל מה שיתר על זה אינו נכתב ואינו נדון בספר זה. כך אנו רואים יותר ויותר כיצד בא לידי ביטוי אופיו ההדרכתי של הספר חובת התלמידים. ספר זה הינו ספר הדרכה פרקטי לחניכים הרוצים לעלות במסילת החסידות, ומותאם לרמתם וצרכיהם, ואינו ספר עיוני למשנת החסידות המספק תשובות מלאות ומפורטות.²²

21. על כך ראה בדברינו בקצרה בהערה 4 ובאריכות במאמר הנ"ל (מבוא לחובת התלמידים, עמ' 203).

22. ראה במה שכתבנו על כך במאמר הנ"ל באסיף (עמ' 182-183) שספר זה אינו משתייך לז'אנר ספרי החסידות אלא לספרי ההדרכה, כלומר שהספר הוא מדריך פרקטי לעבודת ה' בדרך החסידות ואינו ספר חסידות בהגדרה. דוגמה נוספת ראה במה שציינו במאמר הנ"ל (עמ' 185, הערה 19) את מה שכתב בהכשרת האברכים (ט', עמ' קכו), אודות ההבדל בדרך ההתמודדות עם מחשבות זרות בין הצעתו לחניך בחובת התלמידים (ציווים ואזהרות, עמ' קכג) לייסר עצמו אם בשביל כך יאבד עולמו, ובין הדרכתו לבוגרים יותר לשלוט במחשבות ולהחליש התרגשויות רעות על ידי החשיבה אודותן ולא בהן, והסתכלות רפלקטיבית בתהליך החשיבה. האדמו"ר מבאר שחילוק זה נובע מכך שחובת התלמידים מיועד "לנערים בעיקר" ולכן לא היה יכול להדריך בעבודת שליטת המחשבות, לעומת הכשרת האברכים הפונה לקהל יעד בוגר יותר "בחורים הבאים בשנים ולאברכים... המוכשרים לעסוק" בזה. דוגמה נוספת ניתן לראות בכך שבפרק י"ג (עמ' ק-ק

הד לדברים ניתן לראות בעובדה שבעוד שהאדמו"ר מדריך את החניך להתרחק מן המסית כליל (חובת התלמידים ז', עמ' סא) ואת צאן מרעיתו להתרחק מן החוטא בצורה טוטאלית (דרך המלך, דרשת שבת-תשובה (ב), עמ' תריח), האדמו"ר עצמו אינו נוהג כן אלא נוקט דרכים אחרות מתוקף תפקידו כ**מחנך**. אמנם האדמו"ר מוכיח בשער את הציבור המתקרב לחוטאים, אך בנוסף מוכיח גם את החוטאים עצמם וכך מנסה לעוררם לתקן מעשיהם (דרשת שבת-תשובה (א), עמ' תקצג-תרא; דרשת שבת-תשובה (ב), עמ' תר-תרכז), ועם זאת אינו זונח את ניסיונות הקירוב בדרכי אהבה וחיבה (דרשת שבת-תשובה (ב), עמ' תרכו):

הוא הדבר בבני הנוער של ימינו. אנו עושים את כל הניסיונות לשכנעם ולהראות להם את דרך ה'... טעות גדולה בידכם! אין אנו מתכוונים לשום מאבק, אנו מדברים אליכם ומייסרים אתכם מתוך אהבה להשי"ת. וגם אליכם, ילדי ונערי ישראל! אנו יודעים כי עדר ד' אתם, ולבנו דואב בראותנו כיצד עדרו של ד' מתרחק ממנו; אנו לא רק מדברים אליכם, אלא אנו מרכינים ראשו לפניכם ומושיטים ידנו אליכם! שימרו את התורה! שימרו את השבת! התפללו שלוש פעמים ביום! שיפכו את ליבותיכם לפני ד' ובקשוהו שיתן לכם את כל צרכיכם! אנו קוראים, ועושים את כל המאמצים! שתשובו אל השי"ת ואל תורתו.

דומה שבדברינו אלו, זכינו לעמוד מעט על יכולתו של האדמו"ר "להרכין את עצמו אל התלמיד המתחנך על ידו, ולחדר אל תוך קטנותו ונמיכותו" (חובת התלמידים הקדמה, עמ' ט).

קא, צוטט לעיל בגוף המאמר) האדמו"ר מבהיר לחניך שעדיין אינו יכול לעמוד על הגדרת החסידות ועל ההבחנה בין עובד ה' חסיד לבין עובד ה' שאינו חסיד. זאת משום שישנם דברים שאפשר לבארם בשכל וישנם דברים שמוכרחים לחוות כדי להבינם. אמנם האדמו"ר מבהיר שאל לו לחניך להתעסק בדברים אלו וייגש הלאה מהם, כיוון שהחניך עצמו עדיין אינו במדרגה המתאימה לדעת ואף לחפוף במדרגות אלו. על גבי דברים אלו האדמו"ר מוסיף ומגדיר לחניך "אבל לקצה החסידות כבר באת". דברים אלו שבאו בהצנע וברמיזה קלה כאן, פותחו לאחר מכן בהרחבה ובהבהרה שלב אחר שלב בספריו האחרים, בפרט בספר הכשרת האברכים. שם האדמו"ר שם יתר דגש על הגדרת החסידות וזיקתה להתלהבות, לגילוי הנפש ולראייה העליונה הנקנים באמצעות זאת. כאמור, הסיבה לזה תלויה בדרגת הקורא שאליו מופנים דברי הספר. בעוד שחובת התלמידים פונה לנערים צעירים ונכתב בהתאם לרמתם גם ברמה התוכנית, ספר הכשרת האברכים מיועד לאברכים צעירים ועל כן נכתבו בו דברים שלא ניתנו להיכתב בספר חובת התלמידים.